

๖๕. คุณค่าความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐ

Noble Values of Humanity

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐย่อมเป็นคุณสมบัติที่ปรารถนาของสังคม เพราะสิ่งนั้นแสดงถึงความสงบวิเวก ทางกาย จิตใจ และกิเลส ความไม่เป็นทุกข์อีกแล้ว ที่ปราศจากความ โศก ความคร่ำครวญ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ซึ่งเรียกว่า “อริยชน-อริยบุคคล” ในขั้นสูงสุด คือ “พระอรหันต์” ผู้ได้สำเร็จถึง “สัจจภาวะแห่งสันติบทินนิพพาน” ย่อมเข้าถึง “ความเป็นอุดมบุรุษ” เพราะพร้อมด้วยปัญญาทั้งหลาย อันเกิดจาก “ยถาภูตญาณทัสสนะ-ญาณทัสสนวิสุทธิ” อันเป็นองค์ความทั้งปวงที่เห็นเยี่ยมใน “อริยสัจ ๔” ที่เรียกว่า “จตุสัจจพุทธะ” คือ พระอรหันต์ผู้อริยสาวกแห่งตถาคตเจ้า และเป็นผู้มีความประพฤติถูกต้องเหมาะสม ควรในอะไรควรหรืออะไรไม่ควร ไม่เป็นที่ตำหนิติเตียนจากชุมชนคณะ หรือปัจเจกบุคคล จนถึงได้รับคำสรรเสริญจากเหล่ามนุษย์ทั้งหลาย คือ ผู้รู้ ปราชญ์ สัตบุรุษ พระอริยเจ้า ไม่มียกเว้นถึงเทพเทวดา นั่นคือ มีความดีพร้อมในทุกด้านแห่งไตรสิกขา ได้แก่ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” ซึ่งเป็นผู้ถึงแล้วความบริสุทธิ์แห่งไตรสิกขา ที่อยู่ในภาวะอันถูกต้องแห่ง “สัมมัตตะ ๑๐” ได้แก่ “สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ-สัมมาญาณ-สัมมาวิมุตติ” และมีความถึงพร้อมสมบูรณ์ที่ไพบลีย์ด้วยภาวะอันยอดเยี่ยม อันเป็นปฏิฐานให้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้ ได้แก่ (๑) “ทัสสนานุตตริยะะ” หมายถึง การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม การได้ดวงตาเห็นธรรม (ธรรมจักษุ) หรือ อย่างสูงสุดคือ “การเห็นนิพพาน” (๒) “ปฏิบัติทานุตตริยะะ” หมายถึง การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้ว กล่าวไว้ง่ายหมายเอา “อริยมรรคมีองค์ ๘” เพื่อยึดเป็นแนวทางแห่ง “สัมมาปฏิบัติ” ที่เหมาะสมแก่ธรรมตามหลัก “มัชฌิมาปฏิบัติ” (๓) “วิมุตตานุตตริยะะ” หมายถึง การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่นคือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ที่เรียกว่า “นิพพาน” ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ได้ชื่อว่า “มนุษย์ผู้ประเสริฐ” ย่อมมีความถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วยปัญญาที่เห็นแจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือ ทางตลอดสภาวะแห่งธาตุนั้นๆ โดยไม่วิปริต (ยถาภูต ปชานาคิ) มีธรรมเครื่องที่เกษมจากโยคะที่ผูกใจสัตว์ไว้กับวัฏฏะ ที่เรียกว่า “โยคเกษมธรรม” และธรรมเครื่องนำสัตว์ให้หลุดพ้นจากกิเลส ความหลุดพ้นนิพพาน ที่เรียกว่า “โมกขธรรม” การที่จิตหลุดพ้นจากวิสัยโลกได้ ต้องมีศีลบริสุทธิ์ มีจิตเป็นสมาธิแห่งจตุตถฌานจิตโดยปราศจากนิวรรณ์ อันเป็นจิตที่ยิ่งใหญ่ ที่มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีอุเบกขา และยังคงมีปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด (สัมโพธิ) ทั้ง “โลกียสัมมาทิฐิ” และ “โลกุตตรสัมมาทิฐิ” ฉะนั้น จึงกล่าวได้ “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” เป็นธรรมเครื่องที่แบ่งมนุษย์ออกเป็น ๒ พวก (๑) “อันทปฺปุชชน” คือ นรชนผู้เขลา ยังเป็น “ผู้มีโลกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” กับ (๒) “อริยบุคคลแห่งอรหันต์” คือ ผู้หลุดพ้นจากวัฏฏะด้วยฐานะแห่ง “ผู้ปราศจากโลกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” นั่นเอง.

บทความที่ ๖๕ ประจำปี ๒๕๕๘ – คุณค่าความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐ

ความเป็นมนุษย์นั้น ย่อมมีคุณลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานทั่วไป นั่นคือ **“จิตใจที่สูงด้วยคุณธรรม”** และแสดงออกด้วยพฤติกรรมที่งดงาม ที่บ่งบอกถึงความเป็นผู้มีอารยธรรม กล่าวโดยง่ายคือ **“จิตใจดีและพฤติกรรมดี”** คุณสมบัติข้อนี้ ไม่ได้เกี่ยวข้องกับควมมีทรัพย์สินมั่งคั่ง ใพบูลย์ด้วยบิรวาร หรือยศถาบรรดาศักดิ์ ที่สมมติกันขึ้นมาเอง คำว่า **“ใจดีใจงาม”** คือ ฐานะที่ **“มีสติสัมปชัญญะ”** ด้วยมีสติปัญญา มีปฏิภาณไหวพริบ ที่เป็น **“สัมมาทิฐิ”** มีความรอบรู้อริยสัจ ๔ กาล ๓ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ กุศลกรรมบถ ๑๐ กฏแห่งกรรม กัมมัศกตาแห่งตน (กฎกรรมของสัตว์) ศรัทธา ๔ เป็นต้น ส่วนคำว่า **“พฤติกรรมดีพฤติกรรมงาม”** นั้น คือ (๑) *ไม่ทำความชั่วทั้งปวง* (๒) *ทำความดีให้ถึงพร้อมสมบูรณ์* (๓) *ทำจิตใจให้เบิกบาน* ไม่ว่าจะดำเนินชีวิตอยู่ในฐานะอะไรก็ตาม **“ใจต้องงาม พฤติกรรมต้องงาม”** ที่กระทำจนเป็นนิสัยประจำตัว ไม่ว่าจะอยู่ในกาลเวลาไหน อดีต อนาคต หรือ ปัจจุบัน ก็จะเป็นอย่างเช่นนี้ตลอด ไม่เป็นอื่น อย่างจริงแท้แน่นอน ความมั่นใจ ความศรัทธา ความเชื่อ อย่างแรงกล้าไม่มีข้อสงสัย ย่อมเป็นใจที่สพรคด้วย **“อธิโมกข์”** เป็นกำลังแห่งศรัทธาและนันทะในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ (อริยสงฆ์ ไม่ใช่สมมติสงฆ์) ความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ก็สามารถศึกษาค้นคว้าได้จากพระไตรปิฎก ความศรัทธาเลื่อมใสในพระธรรมก็ต้องศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก และกัลยาณมีตาสหัชชรรณ ผู้อยู่ในฐานะแห่งอริยบุคคล ความศรัทธาเลื่อมใสในพระสงฆ์ ก็สามารถสืบค้นหาพระอริยสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ผู้ปฏิบัติตรง ผู้ปฏิบัติถูกต้อง ผู้ปฏิบัติสมควรผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย ผู้ควรแก่การต้อนรับ ผู้ควรแก่ทักษิณาทำบุญ ผู้ควรแก่การกราบไหว้ ประการสำคัญ ย่อมเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก อันเป็นแหล่งปลูกฝังและเผยแพร่วามดีที่ยอดเยี่ยมของโลก ไม่เสียแรงที่จะกล่าวว่าเป็น **“สัตบุรุษ-อุดมบุรุษ-ปราชญ์แห่งมุนี-พระอรหันตจินาสพ”** ในฐานะที่เป็นอริยสาวกตถาคต ผู้มีบวรพร่องในคุณสมบัติแห่งบุคคลผู้ประเสริฐดังกล่าว คือ **“ทำไม่ได้-ต้องอภิปิราชิก”** ก็ลาสิกขาลาบวชมาเป็นเด็กวัดหรือฆราวาสดีกว่าเป็น **“อรัชชี-ชนผู้หน้าด้านด้วยทิฐิวิบัติ”** หรือ **“เดียรฉิย์-ผู้มีความเชื่อนอกพระพุทธศาสนา”** คนเหล่านี้ **“พาลปลูชน”** (คนไม่ดี) ไม่อยู่ในเกณฑ์มาตรฐานของพระพุทธศาสนา ผู้ทำผิดตรงกันข้ามกับ **“สังฆคุณ ๘”** คือความเป็นพระอริยสงฆ์ ที่สมควรเป็นแค่ผู้อยู่ในฐานะ **“อรัชชีปลูชน”** (นรชนผู้โง่เขลา) ไม่สมควรให้ชาวบ้านกราบไหว้ด้วยเข้าใจผิด ทำให้ตัวเองมีบาปกรรมติดตัวเปล่าๆ ไม่ใช่คิดเอาเองว่า **“อยู่ดีๆ มาไหว้ทำไม แดบเอาของดีๆ มาให้กินอีก”** เพราะฉะนั้น ผู้เป็นพุทธศาสนิกทั้งหลาย ควรคิดให้มากในการทำบุญ มิฉะนั้นก็จะตกเป็นเครื่องมือให้มิฉฉาชีพที่เข้ามาบวชในพระศาสนา อาจกล่าวได้ว่า มันเป็นหน้าที่ของชาวพุทธทุกคนที่คอยปกป้องและสืบทอดพระศาสนา ไม่ใช่ปล่อยให้พระศาสนาอยู่กับพวก **“อรัชชี-เดียรฉิย์”** ผู้ตาบอดในพระธรรม เป็นผู้เผยแผ่พระศาสนา ทำได้อย่างมากก็แค่แจกของผ้าป่ากันเท่านั้น ถ้ามว่าพระธรรมเป็นอย่างไร พวกนี้จะตอบว่า พระธรรมเป็นของสูงมาก อยู่บนยอดไม้ มิไว้ให้คนอินทรีย์มาอ่าน พวกเราเป็นแค่นกกระเจิบ ก็หากินเล็กๆ น้อยๆ ไป เป็นกำลังใจให้ชาวบ้าน และชาวบ้านหลงผิด ก็ได้เริ่มต้นฝากวัดไว้กับคนพวกนี้แล้ว จะทำอย่างไร กฎหมายบ้านเมืองก็ไม่มีข้อบัญญัติลงโทษอะไรรุนแรง นอกจากทำผิดกฎหมาย

เท่านั้น ส่วนทางฝ่ายชาวบ้าน ก็ไช้จะเป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมเมื่อไหร่เล่า ยิ่งแต่ทำมาหากิน ก็ไม่มีเวลาแล้ว ก็ถือว่าคน ๒ พวก นี้ เป็น “อัมธปฺลฺขณ” คู่ วัดก็เลยมีโบสถ์หลังใหญ่ ศาลาหลังกว้าง เมรุทันสมัย รั้ววัดสวยๆ แล่นั้น แต่พระธรรมอันตรธานหายไป ไปอยู่บนยอดไม้เหมือนพวกในวัดบอกรั้วข้างตน ทั้งที่ในความเป็นจริง พระสงฆ์เป็นตัวแทนเผยแผ่พระธรรมศาสนา กลับทุศีลละหน้าที่แห่งตน

ในเมื่อสภาวะสังคมจริงๆ เป็นเช่นนี้ ผู้ต้องการผู้มีปัญญามีคุณธรรมมาขัดเกลาจิตใจให้หมดไป จึงทำได้ยาก ไปคุยสนทนากับพระก็มีแต่จะปลูกสร้างวัตถุทางศาสนา ไม้รู้ว่าได้เปอร์เซ็นต์จากร้านค้าวัสดุก่อสร้างหรือเป็นญาติกันมาแต่เมื่อไหร่กัน จึงชอบสร้าง หาอุบายหลอกชาวบ้านว่าเป็นบุญ สังคมพุทธเป็นสังคมใช้ปัญญา แต่กลับเป็นสังคมอับปัญญา อย่างน่าเสียดาย ว่างๆ ขำขี้ด ยังไม่หัก ก็แวะไปวัดข้างบ้านกันหน่อยว่ามีพระครูใหม่ชื่ออะไร จะเอาที่วัดมาสร้างคอนโดหรือไม่ เรื่องนี้ ผู้นำสังคมต้องกลับมาคิดสร้างอุบายให้คนหันมาสนใจพระศาสนาให้มากขึ้น นำหลักธรรมที่ถูกต้องมาให้คนนับถือปฏิบัติจริงๆ ให้เห็นผลได้จริงๆ ไม่ใช่สภาพสังคมที่เป็น บ้านพึ่งวัดไม่ได้ และวัดก็พึ่งบ้านไม่ได้ ใจกับใจเจอกันอะไรจะเกิดขึ้น ก็พากันโง่ต่อเป็นเครือญาติกันไป ก็ไม่รู้พระสัทธรรมหายไปไหน ในเมื่อพระไตรปิฎกก็อ่านยากมาก อ่านแล้วไม่รู้เรื่องไม่รู้เขียนให้ใครนำไปปฏิบัติ หรือเป็นแค่หนังสืออ้างอิงชนิดหนึ่งสำหรับคนเรียนเปรียญ พระบางรูปก็ถือโอกาสเฉลิมฉลองพระธรรมปลอดคิดกว่า ชาวบ้านเข้าใจได้ง่าย ตนเองก็พูดอบรมได้ง่าย เพราะคิดเองเป็นส่วนใหญ่ แล้วเข้าใจว่าเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็เลยไปกันใหญ่ลงน้ำโจงไปเลย กลายเป็นพวกพญานาคต่อไปอีก ถ้าเป็นผู้หญิง เดี่ยวก็บอกว่าเป็นลูกสาวพญานาค ถ้าเป็นผู้ชาย เดี่ยวก็บอกว่าเป็นโอรสของพญานาค ที่อาคารหนักไปหน่อย ก็บอกว่าเป็นร่างทรงของเหล่าพญานาคทั้ง ๕ เส้นตระกูล พูดเข้าป่าเข้าดงไป เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือหรือบารมีผิดๆ ให้กับตน พอเจอของจริงก็พากันหงายหลังหน้าแตกไปตามๆ กัน ไม่รู้จริงอย่าไปยุ่งกับโลกในมิติที่เร้นลับ เขามีไว้เฉพาะผู้มีปัญญามีฤทธิ์เท่านั้น ถ้ามีฤทธิ์แก่ไฟหึ่งห้อยริบๆ หรีๆ จวนจะดับอยู่แล้ว ก็อย่าไปลองของกันดีกว่า ถ้าเชื่อศรัทธาพระพุทธเจ้าก็ให้เป็นชาวพุทธจริง เชื่อคำสั่งสอนพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ต้องไปเป็นทาสรับใช้ใครอีก “กรรมมีจริง ให้ทานมีผลเป็นจริง” คนให้ทานตั้งใจไว้อย่างหนึ่ง ผู้รับทานเอาไปทำอย่างหนึ่ง กรรมก็ให้ผลแตกต่างกัน เรื่องพญานาคยังไม่พอ “แต่ก็พอแรงแล้ว...” วัดบางวัดยังแบ่งคนทำบุญตามระดับสิ่งที่ศรัทธาเพิ่มอีก เช่น เพิ่มธรรงค์เทพทางลัทธิฮินดูเข้ามาอีก ถ้ายังไม่หนำใจ ก็สั่งเพิ่มแม่ตะเคียนทอง มาสนธิกำลังกับกุมารทองบ้าง ถ้าเล่นของสูงหน่อย ก็ให้สนธิกำลังกับพญาครุฑ ชูชก หรือชื่อเทพต่างๆ ในรามเกียรติ์ เช่น หนุมาน ปู่แดง ปู่เขียว หรือ พระราม นางสีดา เป็นต้น เอาแต่ว่าจะคิดหาได้ เพื่อตอบสนองคนมาทำบุญ เพราะมีปัญหาในระดับแตกต่างกัน โง่มากก็ต้องให้ลึกลับมากๆ ถ้าฉลาดมาก ก็พูดถึงเรื่องมนุษย์ต่างดาว UFO ไปเลย ว่าตนสื่อสารกับมนุษย์ต่างดาวได้ สรุปแล้วใครเข้าวัดสมัยใหม่นี้ เสรีจอลัทธิหรือเดียรถีย์หมด ลวงกระเป๋ายำทำบุญหมด ยิ่งเป็นช่วงมีงานเทศกาลด้วย ยิ่งน่าเชื่อถือ บางทีบอกว่า “สังเกตให้ดีนะ... บางคืนมีพญานาคเปลกายเป็นสาวสวยหนุ่มหล่อมาทำบุญกับชาวบ้านด้วย พอจะกลับก็หายตัวแฉะๆ พุ่มไม้หน้าวัด” พวกคลั่งพญานาคอยู่ไม่ได้แน่นอนอนก็มาดักเจอสาวพญานาคหรือหนุ่มพญานาค ว่าพ่อนาคาแม่นาคีฝากคำมาบอกอะไรบ้าง หรือฝากคำกลับไป

ว่า ตอนนี้อย่าเพ้อฝันบุญบนโลกมนุษย์ก่อน เดี่ยวคงจะกลับ ไม่ต้องเป็นห่วงหรือก ฟอนาคาแม่นาคี ฟังดูแล้ว เหมือนพวกเถียงหลวง (โง่ง) มากเลย สรุปแล้ว ไม่รู้เหมือนกันว่า เป็นพุทธศาสนิกจริงหรือไม่ หรือเป็นพวกถือศีลถือสาขโหว่ไปทั่วว่าสิ่งนั้นเป็นลึกลับศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งให้ห่วยให้เบอร์ยิ่งบ้ากันใหญ่ กรรมมีจริง ทำอย่างไรก็ได้ อย่างนั้น ถ้าบ้าหาห่วย ก็บ้าเสียเงินเสียทอง ไม่เป็นอันทำมาหากินสุจริตอาชีพได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงชี้แนะถึงเรื่อง “กัมมัสสกตาแห่งตน” ไว้ว่า:

“ทฎฐิสัมปทา” (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 510-511 FILE 76) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่อง “กัมมผลสัทธา-กัมมัสสกตาสัทธา” ตามนัยต่อไปนี้

- (๑) ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผล
- (๒) การบูชาย่อมมีผล
- (๓) การบวงสรวงย่อมมีผล
- (๔) ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำความชั่วมีอยู่
- (๕) โลกนี้มีมีอยู่ โลกอื่นมีมีอยู่
- (๖) มารดามีอยู่ บิดามีอยู่
- (๗) สัตว์ที่จุติและอุบัติมีมีอยู่
- (๘) สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีมีอยู่ในโลก
- (๙) สมณพราหมณ์ที่ทำให้แจ้ง ซึ่ง โลกนี้และโลกอื่น มีอยู่ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ได้มีมีอยู่ในโลก

แต่พระพุทธองค์ ยังไม่ให้เชื่อคำพูดคำกล่าวอะไรง่าย ๆ โดยตรัสไว้ใน “กาลามสูตร” ดังนี้

“กาลามสูตร” หมายถึง สูตรหนึ่งใน “คัมภีร์ติกนิบาตรอังคุตตรนิกาย” พระพุทธเจ้าตรัสสอนชนชาวกาลามะ แห่งแคว้นตปนนิคม ในแคว้นโกศล ไม่ให้เชื่อฟังงมงายไร้เหตุผลตามหลัก ๑๐ ข้อ ต่อเมื่อใด พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า “**กรรมเหล่านั้น เป็นอกุศล-เป็นกุศล มีโทษ-ไม่มีโทษ เป็นต้น แล้วจึงควรละหรือถือปฏิบัติตามนั้น**” (แต่ถ้ารู้ว่ากำลังคบอยู่กับคนชั่ว นั่นคือ เหตุแห่งความวิบัติ ถอยห่างไปเสียดีกว่า อย่าดีอะไร เพราะคนส่วนใหญ่ ถึงจุดอวสานตายแน่ เพราะเชื่อและวางใจคนชั่วเกินพอดีและเกินไป จึงได้เสียกรรม ผิดด้วยหรือที่วางใจคน ไม่ผิด แต่อาจช่วยได้ เพราะความประมาทเลินเล่อ ไม่รอบคอบ) ดังนี้

- (๑) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการฟังตามกันมา
- (๒) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการถือสืบๆ กันมา
- (๓) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการเล่าลือ
- (๔) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
- (๕) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยตรรก
- (๖) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการอนุมาน

- (๓) **อย่าปลงใจเชื่อ** ด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล
- (๔) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน
- (๕) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าเชื่อ
- (๑๐) **อย่าปลงใจเชื่อ** เพราะนับถือว่าท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

เรื่องทีกล่าวนำข้างต้นทั้งหมด เป็นเรื่องความไม่รู้จักจริง “อวิชา” กับ ความหลงงมงาย “โมหะ” ซึ่งเป็นเรื่องที่แก้ไขในตัวบุคคลได้ยาก โดยเฉพาะสังคมที่ไม่ชอบการเรียนรู้ ชอบอยู่กับความงมงายอิทธิฤทธิ์หรือปาฏิหาริย์ พระอริยสงฆ์ใดๆ ก็ไม่อยากจะ ถ้าไม่บอกห่วย หรือสะเดาเคราะห์ ให้เครื่องรางของขลัง สังคมจึงวิปริตเพราะมีปัญญาได้แค่นี้กัน พระที่ประพฤติดีประพฤติถูก ไปคลุกคลีกับชาวบ้านชั่วๆ มากเข้า ก็กลายเป็นเครื่องมือพวกคนชั่วหรือคนโง่แบบไม่รู้ตัว ก็เลยต่างฝ่ายต่างแนะนำกันไม่ได้ นรกก็มากินหัวกระบาลเท่านั้นเอง

พระอริยสงฆ์ที่แท้จริงต้องประกอบด้วย “สังฆคุณ ๘” ได้แก่

- (๑) ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ
- (๒) ผู้ปฏิบัติตรง
- (๓) ผู้ปฏิบัติถูกทาง
- (๔) ผู้ปฏิบัติสมควร
- (๕) ผู้ควรแก่ของค่านับ คือควรรับของที่เขานำมาถวาย
- (๖) ผู้ควรแก่การต้อนรับ
- (๗) ผู้ควรแก่ทักษิณาทานบุญ
- (๘) ผู้ควรแก่การกราบไหว้ ประการสำคัญ
- (๙) ข่อมเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก อันเป็นแหล่งปลูกฝัง และเผยแพร่ความดี ที่ยอดเยี่ยมของโลก

แต่อย่างไรก็ตาม ถ้าหมายถึง “ความเป็นพุทธะ” (ความเป็นพระพุทธเจ้า) ก็ควรถือปฏิบัติได้ในคุณชาติแห่ง “พุทธคุณ ๘” ดังนี้

“พุทธคุณ ๘” หมายถึง คุณของพระพุทธเจ้า ได้แก่

- (๑) อรหํ —เป็นพระอรหันต์ คือ เป็นผู้บริสุทธิ ไกลจากกิเลส ทำลายกำแพงสังสารจักร ได้แล้ว เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ควรได้รับความเคารพบูชา เป็นต้น
- (๒) สมมาสมพุทฺโธ —เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเอง
- (๓) วิชชาจรณสมบฺปนโน —เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือ ความรู้และความประพฤติ
- (๔) สุกโต —เป็นผู้เสด็จไปดีแล้ว คือ ทรงดำเนินพระพุทธจริยาให้เป็นไปโดยสำเร็จผลด้วยดี พระองค์เองก็ได้ตรัสรู้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพุทธกิจก็สำเร็จประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชนทั้งหลายในที่ที่เสด็จไป และได้ประดิษฐานพระศาสนาไว้ แม้ปรินิพพานแล้วก็เป็นประโยชน์แก่มหาชนสืบมา
- (๕) โลกวิทู —เป็นผู้รู้แจ้งโลก คือ ทรงรู้แจ้งสภาวะอันเป็นคติธรรมคาแห่งโลกคือสังขารทั้งหลาย ทรงหยั่งทราบอรรถาธิบายสันดานแห่งสัตว์โลกทั้งปวง ผู้เป็นไปตามอำนาจแห่งคติธรรมคาโดยต้องแท้ เป็นเหตุให้ทรงดำเนินพระองค์เป็นอิสระ พ้นจากอำนาจครอบงำแห่งคติธรรมคานั้น และทรงเป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ทั้งหลายผู้ยังจมอยู่ในกระแสโลกได้
- (๖) อนุตฺตโร บุริสทมฺมสารถิ —เป็นสารathiฝึกบรูษที่ฝึกได้ ไม่มีใครยิ่งไปกว่า คือ ทรงเป็นผู้ฝึกคนได้ดีเยี่ยม ไม่มีผู้ใดเทียมเท่า
- (๗) สตฺถา เทวมนุสฺสานํ —เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- (๘) พุทฺโธ —เป็นผู้ตื่นและเบิกบานแล้ว คือ ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ ด้วย ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกด้วย อนึ่ง เพราะไม่คิด ไม่หลง ไม่หวังกังวลในสิ่งใดๆ มีการดำเนินประโยชน์ส่วนตนเป็นต้น จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่น และยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย
- (๙) ภควา —ทรงเป็นผู้มีโชค คือ จะทรงทำการใด ก็ล่วงปลอดภัยทุกประการ หรือ เป็นผู้จำแนกแจกธรรม

เพราะฉะนั้น คุณค่าของความเป็นมนุษย์ในทางพระพุทธศาสนานั้น จะต้องประกอบด้วย (๑) “พุทธคุณ ๘” กับ (๒) “สังฆคุณ ๘” และ (๓) มีความรู้ใน “ธรรมคุณ ๖” หรืออีกประการหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า คนพุทธต้องที่บุคคลที่เป็นที่รวมของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในคนเดียวกัน นี้คือคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง ส่วนองค์ประกอบย่อยอย่างอื่นนั้น เป็นผลพลอยได้จากการปฏิบัติธรรมอย่างถูกวิธีตามหลัก “มัชฌิมาปฏิปทา” มีข้อปฏิบัติอันประเสริฐตาม “อริยมรรคมีองค์ ๘” เพื่อให้ชีวิตเจริญอกงามด้วยคุณธรรมดังนี้

“อริยทรัพย์ ๗” หมายถึง *ทรัพย์อันประเสริฐที่จะนำไปสู่ “ความเป็นอริยบุคคล”* ได้แก่

- (๑) “ศรัทธา” คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
- (๒) “ศีล” คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
- (๓) “หิริ” คือ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว
- (๔) “โอตตัปปะ” คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
- (๕) “พหุสัจจะ” คือ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- (๖) “จาคะ” คือ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และประการสำคัญ
- (๗) “ปัญญา” คือ ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

“สัปปริสธรรม ๗” หมายถึง *ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี* ได้แก่

- (๑) “ฉัมมัญญตา” *ความรู้จักธรรม รู้หลัก รู้จักเหตุ* คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดารู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คือ อะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้นๆ เป็นต้น
- (๒) “อิตถัญญตา” *ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย รู้จักผล* คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภายิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น
- (๓) “อิตถัญญตา” *ความรู้จักตน* คือ รู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป
- (๔) “มัตถัญญตา” *ความรู้จักประมาณ* คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภค ปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่าย โภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น
- (๕) “กาลัญญตา” *ความรู้จักกาล* คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติกรต่างๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

- (๖) “**ปริสัณญตา**” **ความรู้จักบริษัท** คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพุดต่อชุมชน นั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างไร จะต้องพูดอย่างไร ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์ อย่างเป็นต้น
- (๗) “**บุคคัลลัญญตา-บุคคัลปโรปริสัณญตา**” **ความรู้จักบุคคล** คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดย อริยาสัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

“**สัทธรรม ๗**” หมายถึง **ธรรมที่ดี ธรรมที่แท้ ธรรมของคนดี** ได้แก่

- (๑) “**ศรัทธา**” คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งขึ้นใจสนิทใจเชื่อมั่นมีใจโน้มน้อมมุ่งแล่นไปตามไปปรับคุณภาพดีในบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริง ความดีสิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก
- (๒) “**หิริ**” คือ ความละอายแก่ใจ คือ ละอายต่อความชั่ว
- (๓) “**โอตตปปะ**” คือ ความกลัวบาป ความเกรงกลัวต่อทุจริต ความเกรงกลัวความชั่วเหมือนกลัวอสรพิษ ไม่อยากเข้าใกล้ พยายามหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล
- (๔) “**พหุสัจจะ**” คือ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก ความเป็นผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียนมีองค์ ๕ คือ (๑) “**พหุสสุตา**” ได้ยินได้ฟังมาก (๒) “**ชตา**” ทรงจำไว้ได้ (๓) “**วจา ปริจิตา**” คล่องปาก (๔) “**มณสานุเปกขิตา**” เจนใจ (๕) “**ทัญญูยา สุปฏีวิทธา**” ขบได้ด้วยทฤษฎี
- (๕) “**วิริยารัมมะ**” คือ ปรารถนาความเพียร นั่นคือ ลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ระดมความเพียร
- (๖) “**สติ**” คือ ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จำการที่ทำ และคำที่พูดแล้ว แม้นานได้
- (๗) “**ปัญญา**” คือ ความรู้ทั่ว ปรึกษาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุลผล ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง

แต่อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติธรรมเพื่อความเป็นอริยบุคคลนั้น คุณค่าความเป็นมนุษย์จะอยู่ที่ “วิชา ๓-วิชา ๘” คือ ความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ และ “จรณะ ๑๕” คือ ข้อปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวิชาเหล่านั้น ดังนี้

“วิชา ๓” หมายถึง ความรู้แจ้ง | -ความรู้วิเศษ ได้แก่

- (๑) “ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ” คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ในก่อนได้-ระลึกชาติได้
- (๒) “จตุปปาทญาณ” คือ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม-เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า “ทิพพจักขุญาณ”
- (๓) “อาสวัภยญาณ” คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย-ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ-ความตรัสรู้

“วิชา ๘” หมายถึง ความรู้แจ้ง | -ความรู้วิเศษ ได้แก่

- (๑) “วิปัสสนาญาณ” คือ ญาณในวิปัสสนา ญาณที่เป็นวิปัสสนา นั่นคือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นสังขาร คือ นามรูปโดยไตรลักษณ์ มีต่างกันออกไปเป็นชั้นๆ ต่อเนื่องกัน
- (๒) “มโนมยิทธิ” คือ ฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ ฤทธิ์ทางใจ คือ นิรมิตกายอื่นออกจากกายนี้
- (๓) “อิทธิวิชา-อิทธิวิธี” คือ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- (๔) “ทิพโสต” คือ หูทิพย์
- (๕) “เจโตปริยญาณ” คือ ความรู้ที่กำหนดใจผู้อื่นได้
- (๖) “ปุพเพนิวาสานุสสติ” คือ ระลึกชาติได้
- (๗) “ทิพพจักขุ” คือ ตาทิพย์
- (๘) “อาสวัภยญาณ” คือ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ

“จรณะ ๑๕” หมายถึง เครื่องดำเนิน ปฏิปทา อันเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นทางบรรลุมรรคได้แก่

(๑) “ศีลสัมปทา” หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยศีล นั่นคือ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ก็รักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติอยู่ในคลองธรรม ถ้าเป็นภิกษุ ก็สำรวมในพระปาฏิโมกข์ มีมารยาทดีงาม เป็นต้น

(๒) “อแปณกปฏิปทา ๓” หมายถึงข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิปทาที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข์ อย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่

(๑) “อินทริยสังวร” คือ การสำรวมอินทริย์ นั่นคือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖

(๒) “โภชนเมตตัตถุญตา” คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค นั่นคือ รู้จักพิจารณา รับประทานอาหาร เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มิใช่เพื่อสนุกสนานมัวเมา

(๓) “ชาคริยานุโยค” คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน นั่นคือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

(๓) “ฉัทธรรม ๗” หมายถึง ธรรมที่ดี ธรรมที่แท้ ธรรมของคนดี ได้แก่

(๑) “ศรัทธา” คือ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม ความเลื่อมใสซาบซึ้งขึ้นใจสนิทใจเชื่อมั่นมีใจ โน้มโน้มมุ่งแล่น ไปตามไปปรับคุณภาพดีในบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริง ความดีสิ่งดีงาม และในการทำความดี ไม่ลู่ไหลคืนตามไปตามลักษณะอาการภายนอก

(๒) “หิริ” คือ ความละอายแก่ใจ คือ ละอายต่อความชั่ว

(๓) “โอตตปปะ” คือ ความกลัวบาป ความเกรงกลัวต่อทุจริต ความเกรงกลัวความชั่วเหมือนกลัวอสรพิษ ไม่อยากเข้าใกล้ พยายามหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล

(๔) “พาหุสัจจะ” คือ ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก ความเป็นผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียนมีองค์ ๕ คือ (๑) “พหุสสุตา” ได้ยินได้ฟังมาก (๒) “ชตา” ทรงจำไว้ได้ (๓) “วจา ปริจิตา” คล่องปาก (๔) “มนสานุเปกขิตา” เจนใจ (๕) “ทัญญูยา สุปฏิวิทฺธา” ขบได้ด้วยทฤษฎี

(๕) “วิริยารัมภะ” คือ ปรารถนาความเพียร นั่นคือ ลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว ระดมความเพียร

(๖) “สติ” คือ ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จำการที่ทำ และคำที่พูดแล้ว แม้นานได้

(๗) “ปัญญา” คือ ความรู้ทั่ว ปรึกษาข้รู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการ ทำให้ลุล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง

(๔) “ฌาน ๔” หมายถึง ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์อันเป็นรูปาวจรจนแน่วแน่แห่งสมาธิ ได้แก่

- (๑) “ปฐมฌาน” (ฌานที่ ๑) มีองค์ ๕ คือ วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๒) “ทุติยฌาน” (ฌานที่ ๒) มีองค์ ๓ คือ ปีติ-สุข-เอกัคคตา
- (๓) “ตติยฌาน” (ฌานที่ ๓) มีองค์ ๒ คือ สุข-เอกัคคตา
- (๔) “จตุตถฌาน” (ฌานที่ ๔) มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา-เอกัคคตา

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึง คำว่า “สมาธิ-เอกัคคตา” นั้น ก็ควรพิจารณาถึง “ธรรมสมาธิ ๕” ซึ่งเกี่ยวข้องกับ ความมั่นใจ ความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ในข้อประพจน์ปฏิบัติว่า เป็นหนทางแห่งความตรัสรู้ถึงพระนิพพานได้อย่างแน่นอน ไม่ได้ปฏิบัติผิดทาง แห่ง “อธิจิตตสิกขา” ได้แก่ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ” นั่นคือ “สัมมัปปธาน ๔-สติปัญฐาน ๔-ฌาน ๔” และในการจะก้าวสู่ภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐานได้นั้น จะต้องมีความถึงพร้อมด้วย “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ด้วย ได้แก่ สติปัญฐาน ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมงคล ๘ ที่ต้องสัมปยุตต์ด้วยสมถะและวิปัสสนาผละร่วมกัน ดังนี้

“ธรรมสมาธิ ๕” หมายถึง ธรรมที่ทำให้เกิดความมั่นใจในธรรม เกิดความมั่นใจในการปฏิบัติธรรม ถูกต้อง กำจัดความข้องใจสงสัยเสียได้ เมื่อเกิดธรรมสมาธิ คือความมั่นใจในธรรม ก็จะเกิดจิตตสมาธิ คือความตั้งมั่นของจิต ได้แก่

- (๑) “ปราโมทย์” คือ ความชื่นบานใจ ร่าเริงสดใส
- (๒) “ปีติ” คือ ความอิ่มใจ ความปลื้มใจ
- (๓) “ปัสสัทธิ” คือ ความสงบเย็นกายใจ ความผ่อนคลายรื่นสบาย
- (๔) “สุข” คือ ความรื่นใจไร้ความข้องขัด
- (๕) “สมาธิ” คือ ความสงบอยู่ตัวมั่นสนิทของจิตใจ ไม่มีสิ่งรบกวนร่ำระคาย

การจะบรรลุถึงฌานในแต่ละขั้นได้นั้น ยังต้องประกอบด้วย “ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย” ด้วย ดังนี้

“ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย ๔” หมายถึง ธรรมที่จะช่วยให้ได้ทุลลภธรรมสมหมาย ได้แก่

- (๑) “สัทธาสัมปทา” คือ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
- (๒) “ศีลสัมปทา” คือ ถึงพร้อมด้วยศีล
- (๓) “จาคสัมปทา” คือ ถึงพร้อมด้วยการบริจาค
- (๔) “ปัญญาสัมปทา” คือ ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ว่าด้วย หมวดโพธิปักขิยธรรม ๓๖

“สติปัฏฐาน ๔” หมายถึง ที่ตั้งของสติ การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน ซึ่งทำให้ลึกลง “อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ” [ยถา ปชานัน] นั่นคือ ปัญญาเห็น นามรูปโดยไตรลักษณ์ (ญาณวิโมกข์) ในความหมายรวมๆ ฉะนั้น การเจริญธรรม “มหาสติปัฏฐาน ๔” นี้ เป็นด่านแรกแห่งการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “อริยมรรค” ได้แก่

- (๑) “กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน” —การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียง กาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา โดยจำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายอย่าง คือ (๑) “อานาปานสติ” กำหนดดลัดขณะลมหายใจเข้าออก “อัสสาสะ-ปัสสาสะ” ควรใช้เจริญฉณานในขั้นแรก (๒) “อิริยาบถ” กำหนดรู้ทันอิริยาบถ (๓) “สัมปชัญญะ” สร้างสัมปชัญญะในการกระทำ ความเคลื่อนไหวทุกอย่าง (๔) “ปฏิกุลมณสิการ” พิจารณาส่วนประกอบอันไม่สะอาดทั้งหลายที่ประชุม เข้าเป็นร่างกายนี้ (๕) “ชาตุมณสิการ” พิจารณาเห็นร่างกายของตนโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่างๆ และ (๖) “นวสัวิทิกา” พิจารณาซากศพในสภาพต่างๆ อันแปลกกันไป ใน ๙ ระยะเวลา ให้เห็นคติ ธรรมดาของร่างกาย ของผู้อื่นเช่น ไค ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น
- (๒) “เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน” —การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่ เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดเวทนาอันเป็น สุขก็ดี- ทุกข์ก็ดี-เฉยๆ ก็ดี หรือ สุขเวทนา-ทุกข์เวทนา-อทุกขมสุขเวทนา ทั้งที่เป็นสามิส [มีเครื่องหล่อ- วัตถุ] และเป็นนิรามิส [เป็นอิสระ] ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ
- (๓) “จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน” —การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียง จิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดจิตของตนที่ มีราคะ-ไม่มีราคะ- มีโทสะ-ไม่มีโทสะ-มีโมหะ-ไม่มีโมหะ-เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว-ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ เป็นต้น อย่างไรๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ
- (๔) “ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน” —การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่ เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา คือ มีสติอยู่พร้อมด้วยความรู้ชัดธรรมทั้งหลาย ได้แก่ นีวรณ ๕-ขันธ ๕-อายตนะ ๑๒-โพชฌงค์ ๗-อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตน หรือไม่เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ

“สัมมปธาน ๔-ปธาน ๔” หมายถึง ความเพียร ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ ได้แก่

- (๑) “สังวรปธาน” —เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น คือ เพียรระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น [ให้พิจารณาถึง “อินทริยสังวร” กับ “สติสังวร”]
- (๒) “ปหานปธาน” —เพียรละหรือเพียรกำจัด คือ เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- (๓) “ภาวนापธาน” — เพียรเจริญ-เพียรก่อให้เกิด คือ เพียรทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ให้เกิดมีขึ้น
- (๔) “อนุรักษนาปธาน” —เพียรรักษา คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์ [ให้พิจารณาถึง “อารักขกัมมัญฐาน” เพื่อความไม่ประมาท]

“อิทธิบาท ๔” หมายถึง คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ซึ่งต้องเป็นองค์ประกอบภายในตน ที่เรียกว่า “พลังความคิด-ขวัญกำลังใจ-แรงดลบันดาลใจ” ซึ่งจะนำไปสู่ความสำเร็จ ความเป็นเลิศ ความถึงพร้อมสมบูรณ์ในทุกด้าน ได้แก่

- (๑) “ฉันทะ” —ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป = “พอใจ-ศรัทธาเลื่อมใส”
- (๒) “วิริยะ” —ความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดอ่ย = “ขยัน-อดทน-บากบั่น”
- (๓) “จิตตะ” —ความคิดมุ่งไป คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ = “มุ่งมั่น”
- (๔) “วิมังสา” —ความไตร่ตรอง-ทดลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น = “คิด-วิเคราะห์-แยกแยะ-หาผล-ปรับปรุงแก้ไข”

“อินทริย ๕” หมายถึง ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ ได้แก่

- (๑) “สัทธา-สัทธินทริย” —ความเชื่อ ย่อมระงับปิดกั้นความไร้ศรัทธา-อสังธา
- (๒) “วิริยะ-วิริยินทริย” —ความเพียร ย่อมระงับปิดกั้นความเกียจคร้าน-โกสัชชะ
- (๓) “สติ-สตินทริย” —ความระลึกได้ ย่อมระงับปิดกั้นความประมาท-ปมาทะ
- (๔) “สมาธิ-สมาธินทริย” —ความตั้งจิตมั่น ย่อมระงับปิดกั้นความฟุ้งซ่าน-อุทัจจะ
- (๕) “ปัญญา-ปัญญินทริย” —ความรู้ทั่วชัด ย่อมระงับปิดกั้นความหลงลืมสติ-โมหะ หรือ “อสมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้ไม่เห็น ขัดข้องเพราะ อวิชชา-ความหลง-อกุศลมูล หรือ “มุกฺขุสัจจะ” คือ การอยู่อย่างขาดสติ-ไม่มีสติ-ระลึกตามไปไม่ได้-ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้-นึกไม่ออก-จำไม่ได้-พินเพื่อน-หลงลืม-หลงเลื่อน-หลงไหลไป-หลงพร้อม คือ “สมุโมหวิหาโร” แปลว่า “อยู่ด้วยความหลง” [ตั้งมั่นไม่หวั่น]

“พละ ๕” หมายถึง *ธรรมที่เป็นกำลัง* [ขวัญพลังใจ-แรงบันดาล-จิตที่ตั้งมั่น เลื่อมใส ศรัทธา = อธิโมกข์] ให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงกันข้ามแต่ละอย่าง จะเข้าครอบงำไม่ได้ [อุปกัปปิยธรรม เช่นเดียวกับ อินทริย์ ๕] ได้แก่

- (๑) “*สัทธา-สัทธาพละ*” คือ ความเชื่อ — เลื่อมใส ศรัทธา เชื่อมมั่นในอริยมรรค
- (๒) “*วิริยะ-วิริยพละ*” คือ ความเพียร — เพียรชอบในการละชั่วทำดี
- (๓) “*สติ-สติพละ*” คือ ความระลึกได้ — ไม่หลงลืม เลื่อนลอย
- (๔) “*สมาธิ-สมาธิพละ*” คือ ความตั้งจิตมั่น — ไม่ฟุ้งซ่านสัดส่าย
- (๕) “*ปัญญา-ปัญญาพละ*” คือ ความรู้ทั่วชัด — โยนิโสมนสิการ ฉลาดคิดถูกวิธี

“*โพชฌงค์ ๗*” หมายถึง *ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้-องค์ธรรมตรัสรู้* ได้แก่

- (๑) “*สติ*” — ความระลึกได้ สำนึกพร้อมอยู่ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับเรื่อง
- (๒) “*สัมมวิจยะ*” — ความเพียรธรรม ความสอดคล้องสืบค้นธรรม
- (๓) “*วิริยะ*” — ความเพียรบากบั่นเพื่อทำดีละชั่ว
- (๔) “*ปีติ*” — ความอิ่มใจ ความดีมีค่าในใจ
- (๕) “*ปัสสัทธา*” — ความผ่อนคลายสงบเย็นกายใจ
- (๖) “*สมาธิ*” — ความมีใจตั้งมั่น จิตสงบแน่วแน่ในอารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน
- (๗) “*อุเบกขา*” — ความมีใจเป็นกลางเพราะเห็นตามเป็นจริง

“*มรรคมืองค์ ๘*” หมายถึง “*ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ*” เปรียบเทียบกับ “*จริยา ๘*” คือ ความประพฤติ ได้แก่

- (๑) “*สัมมาทิฐฐิ*” — เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้หรือวิจัย ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้อกุศลและอกุศล มূলกับกุศลและกุศลมูล หรือ เห็นปฏิจตสมุปบาท = *ทัสสนจริยา* – การเห็นแจ้ง
- (๒) “*สัมมาสังกัปปะ*” — คำริชอบ ได้แก่ เนกขัมมสังกัปป์ อพยบาทสังกัปป์ อวิหิงสาสังกัปป์ = *อภิโรปนจริยา* – มีกระบวนทัศน์
- (๓) “*สัมมาวาจา*” — เจรจาชอบ ได้แก่ วีสุงจริต ๔ = *ปริคคหจริยา* – ส้ารวมวาจา
- (๔) “*สัมมากัมมันตะ*” — กระทำชอบ ได้แก่ กายสุจริต ๓ = *สมุฏฐานจริยา* – สร้างสรรค์
- (๕) “*สัมมาอาชีวะ*” — เลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ ประกอบสัมมาชีพ = *โวทานจริยา* – ความบริสุทธิ์
- (๖) “*สัมมาวายามะ*” — พยายามชอบ ได้แก่ สัมมปัทธาน ๔ = *ปคคหจริยา* – หมั่นพากเพียร
- (๗) “*สัมมาสติ*” — ระลึกชอบ ได้แก่ สติปฏิฐาน ๔ = *อุปฏิฐานจริยา* – สติชัดแก่กล้า
- (๘) “*สัมมาสมาธิ*” — ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ = *อวิกเขปจริยา* – จิตสงบตั้งมั่นสนิท

แต่อย่างไรก็ตาม การเข้าถึง “วิชา” ได้นั้น จะต้องพัฒนาจิตให้เป็น “สมาธิ-เอกัคคตา” ที่มีคุณภาพสูงสุด คือ จิตที่ปราศจากนิเวรณ์ทั้งหลายจริงๆ ที่เรียกว่า “จตุตถฌาน” ประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ “อุเบกขา-เอกัคคตา” ปราศจาก “วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข” โดยคุณสมบัติของฌานขั้นที่ ๔ นี้ ย่อมทำให้จิตมีพลังอำนาจแห่งสมาธิ ทำให้เกิด “ปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริง-ยถาภูตญาณทัสสนะ” ที่เรียกว่า “จักษุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” ย่อมเกิดขึ้นได้ ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถแห่ง “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” ของบุคคลนั้นๆ เพราะฉะนั้น “จตุตถฌานกุศลจิต” จึงเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญในการพัฒนาวิวัฒน์จิตใจให้บริสุทธิ์จากกิเลสและกองทุกข์ ที่เรียกว่า “จตุตถฌานมี ๑๓ ประเภท” (พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้า 432-435 FILE 78) ดังนี้

- (๑) จตุตถฌาน อันเป็น **บาทแห่งฌานทั้งปวง**
- (๒) จตุตถฌาน อันเป็น **อิทธิวิธี-อิทธิวิธีญาณ**
- (๓) จตุตถฌาน อันเป็น **ทิพโอสถญาณ**
- (๔) จตุตถฌาน อันเป็น **เจโตปริยญาณ**
- (๕) จตุตถฌาน อันเป็น **ปุพเพนิวาสญาณ**
- (๖) จตุตถฌาน อันเป็น **ทิพจักขุญาณ**
- (๗) จตุตถฌาน อันเป็น **ยถากัมมุปกตญาณ**
- (๘) จตุตถฌาน อันเป็น **อนาคตังสญาณ**
- (๙) จตุตถฌาน อันเป็น **อากาสนัญญาตนฌาน**
- (๑๐) จตุตถฌาน อันเป็น **วิญญาณ์ญาตนฌาน**
- (๑๑) จตุตถฌาน อันเป็น **อาภิญญัญญาตนฌาน**
- (๑๒) จตุตถฌาน อันเป็น **เนวสัณญานาสัณญญาตนฌาน**
- (๑๓) จตุตถฌาน อันเป็น **โลกุตตรจตุตถฌาน**

ธรรมทั้งหมดนี้ ถือเป็นฝ่ายอำนาจทางสมาธิ ที่สามารถลุล่วงถึง “วิชา” ได้ในบางส่วนของ “วิชา ๓-วิชา ๘” เพราะจิตบริสุทธิ์จากนิเวรณ์แห่งจตุตถฌาน นั่นคือ “นิเวรณ์ ๕-อวิชา-อติ-อกุศลธรรมทั้งปวง” ซึ่งทำให้ “สติ-สัมปชัญญะ-สติปัญญา” มีความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเช่นกัน เมื่อจิตเป็นสมาธิแห่งจตุตถฌานที่ปฏิสังขตด้วยปัญญาหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนา ที่เรียกว่า “ญาณ ๑๖-โสหสญาณ” ดังนี้

“**ญาณ ๑๖-โสฬสญาณ**” [ปัญญาประเสริฐ-ปัญญาอริยะ] หมายถึง ความหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึงญาณที่เกิดขึ้น แก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ได้แก่

- (๑) “**นามรูปปริจเฉทญาณ**” — ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป
- (๒) “**ปัจจยปริคคหญาณ**” — ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป
- (๓) “**สัมมสนญาณ**” — ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์
- (๔) “**อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ**” — ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับไปแห่งขันธ ๕
- (๕) “**ภังคานุปัสสนาญาณ**” — ญาณอันตามเห็นความสลายไปหมดของสังขารทั้งหลาย
- (๖) “**ภยตูปัญฐานญาณ**” — ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- (๗) “**อาทีนวานุปัสสนาญาณ**” — ญาณอันคำนึงเห็นโทษ
- (๘) “**นิพพิทานุปัสสนาญาณ**” — ญาณอันคำนึงเห็นด้วยความหน่าย
- (๙) “**มฺหุจฺจิกมฺยตาญาณ**” — ญาณอันคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย
- (๑๐) “**ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ**” — ญาณอันคำนึงพิจารณาทบทวนเพื่อหาทาง
- (๑๑) “**สังขารูปেকขาญาณ**” — ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร
- (๑๒) “**สัจจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ**” — ญาณขอนุโลมแก่การหยั่งรู้หรือริยสัจจ์
- (๑๓) “**โคตรภูญาณ**” — ญาณครอบโคตร
- (๑๔) “**มัคคญาณ**” — ญาณในอริยมรรค
- (๑๕) “**ผลญาณ**” — ญาณในอริยผล
- (๑๖) “**ปัจจเวกขณะญาณ**” — ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน

แต่อย่างไรก็ตาม ในขณะที่เจริญ “**ญาณ ๑๖**” นั้น ช่วงข้อ ๔-๑๒ นั้น เรียกว่า “**วิปัสสนาญาณ ๘**” หรือ “**กระบวนการทบทวนขันธ ๕**” ที่เรียกว่า “**วฏฐานคามินีปฏิปทา**” หมายถึง ข้อปฏิบัติออกนាំจิตออกจากสังขารทั้งหลายเพื่อให้เข้าถึงอริยมรรค นั่นคือ ข้อ ๑๔ “**มัคคญาณ-มรรคญาณ**” (มรรค ๔) หรือ “**อริยมรรค ๔**” ได้แก่ (๑) **โสดาปัตติมรรค** (๒) **สกทาคามีมรรค** (๓) **อนาคามีมรรค** (๔) **อรหัตตมรรค** อนึ่ง คำว่า “**อริยมรรค**” ยังรวมถึง (๑) **อริยมรรคมีองค์ ๘** และ (๒) **อริยสัจจ์ ๔** อีกด้วย นอกจากนี้ “**ญาณ ๒**” ในญาณ ๑๖ นั้น ได้แก่ (๑) “**นามรูปปริจเฉทญาณ**” กับ (๒) “**ปัจจยปริคคหญาณ**” ยังเรียกว่า “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ-ปัญญาวิปัสสนา**” ซึ่งประกอบด้วยธรรมย่อยต่อไปนี้

- (๑) “**นามรูปปริจเฉทญาณ**” คือ ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป ได้แก่ ขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจจ์ ๔
- (๒) “**ปัจจยปริคคหญาณ**” คือ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป ได้แก่ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ปฏิจสมุปป็นนธรรม คือ อัทธา ๓ -สังขเป ๔ -สนธิ ๓ -วิภูษะ ๓ -อาการ ๒๐ -มูล ๒ รวมทั้ง กฏแห่งกรรม และ กัมมัสสกตาแห่งตน (กฏแห่งกรรมของตน)

แต่เมื่อเปรียบกับ “จตุตถฌาน – ฌานที่ ๔” ที่เป็น “วิชา ๓” ได้เฉพาะ ข้อ ๑ กับ ข้อ ๒ ได้แก่

- (๑) จตุตถฌาน อันเป็น *ปุพเพนิวาสญาณ* นั่นคือ “*ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ*” (ข้อ ๑ ในวิชา ๓) คือ ญาณเป็นเหตุระลึกขั้นที่อาศัยอยู่ในก่อนได้–ระลึกชาติได้ ซึ่งสงเคราะห์ใน “*นามรูปปริจเฉท ญาณ*” (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖) คือ ญาณกำหนดจำแนกรู้นามและรูป ได้แก่ ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔
- (๒) จตุตถฌาน อันเป็น *ทิพพจักขุญาณ* นั่นคือ “*จตุปปาตญาณ*” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) คือ ญาณกำหนดรู้จิตและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม–เห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า “*ทิพพจักขุญาณ*” ซึ่งสงเคราะห์ใน “*ปัจฉยปริคคหญาณ*” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖) คือ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป ได้แก่ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ปฏิจสมุปป็นนธรรม คือ อตฺธา ๓ –สังเขป ๔ –สนธิ ๓ –วิญญู ๓ –อาการ ๒๐ –มูล ๒ รวมทั้ง กฏแห่งกรรม และ กัมมัตสกตาแห่งตน (กฏแห่งกรรมของตน ซึ่งอาจสพรคด้วย *ยถากัมมูปคตญาณ*)

ส่วน “*อาสวักขยญาณ*” (ข้อ ๓ ในวิชา ๓) คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย–ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ–ความตรัสรู้ นั้น คงเปรียบเทียบได้กับ “*สัมมสนญาณ*” (ข้อ ๓ ในญาณ ๑๖) คือ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาเห็นนามและรูปโดยไตรลักษณ์ ซึ่งประกอบด้วยกลไกแห่งวิปัสสนา ได้แก่ (๑) *อนุปัสสนา ๗* กับ (๒) *มหาวิปัสสนา ๑๘* ดังนี้

อนุปัสสนา ๗

- (๑) “*อนิจจานุปัสสนา*” คือ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*ชวนปัญญา*” (ปัญญาเร็ว) ให้บริบูรณ์
- (๒) “*ทุกขานุปัสสนา*” คือ พิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*นิพเพธิกปัญญา*” (ปัญญาทำลายกิเลส) ให้บริบูรณ์
- (๓) “*อนัตตานุปัสสนา*” คือ พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*มหาปัญญา*” (ปัญญามาก) ให้บริบูรณ์
- (๔) “*นิพพิทานุปัสสนา*” คือ พิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*ติกขปัญญา*” (ปัญญาคมกล้า) ให้บริบูรณ์
- (๕) “*วิราคานุปัสสนา*” คือ พิจารณาเห็นความคลายกำหนดในราคะ ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*วิมูลปัญญา*” (ปัญญากว้างขวาง) ให้บริบูรณ์
- (๖) “*นิโรธานุปัสสนา*” คือ การพิจารณาเห็นความดับแห่งสมุทัยโดยความเป็นเหตุเกิด ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*คัมภีรปัญญา*” (ปัญญาลึกซึ้ง) ให้บริบูรณ์
- (๗) “*ปฏินิสตัคคานุปัสสนา*” คือ พิจารณาความถือนั่นตั้งไว้โดยความถือนึดยึดมั่น ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง “*อัสสามันตปัญญา*” (ปัญญาไม่ไถล) ให้บริบูรณ์

มหาวิปัสสนา ๑๘

- (๑) “อนิจจานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) “ทุกขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความทุกข์
- (๓) “อนัตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่ใช่ตัวตน
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย
- (๕) “วิราคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด
- (๖) “นิโรธานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความดับ
- (๗) “ปฏินิสัคคานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสลละคืน
- (๘) “ขยานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความสิ้นไป
- (๙) “วยานุปัสสนา” คือ การเห็นความเสื่อมไป
- (๑๐) “วิปริณามานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความแปรปรวน
- (๑๑) “อนิมิตตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย
- (๑๒) “อัปป์ณฺหิตานุปัสสนา” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
- (๑๓) “สุญญตานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า
- (๑๔) “อธิปัญญาธรรมวิปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง
- (๑๕) “ยถาภูตญาณทัสนะ” คือ ความรู้ความเห็นตามความเป็นจริง
- (๑๖) “อาทีนวานุปัสสนา” คือ การพิจารณาเห็นโทษ
- (๑๗) “ปฏิสังขานุปัสสนา” คือ การพิจารณาหาทาง
- (๑๘) “วิวัฏฏณานุปัสสนา” คือ การพิจารณาการเห็นอุบายที่จะหลีกไป

ในอีกกรณีหนึ่ง จะมีการรวมกันเป็นหนึ่งเดียวระหว่าง “เจโตวิมุตติ” กับ “ปัญญาวิมุตติ” ในการเจริญภาวนา ทำให้เกิด “สมาธิ ๓” ของฝ่ายสมถพละ กับ “วิโมกข์ ๓” ของฝ่ายวิปัสสนาพละ ซึ่งนำไปสู่ “อาสวักขยญาณ” (ข้อ ๓ ในวิชา ๓) ดังนี้

“สมาธิ ๓” หมายถึง ความตั้งมั่นแห่งจิต หมายถึงสมาธิในวิปัสสนา หรือตัววิปัสสนานั้นเอง แยกประเภทตามลักษณะการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ ข้อที่ให้สำเร็จความหลุดพ้น ได้แก่

- (๑) “สุญญตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาเห็นความว่าง ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดคณัตตลักษณะ
- (๒) “อนิมิตตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีนิมิต ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดคณิจตลักษณะ
- (๓) “อัปป์ณฺหิตสมาธิ” คือ สมาธิอันพิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา ได้แก่ วิปัสสนาที่ให้ถึงความหลุดพ้นด้วยกำหนดทุกขลักษณะ

“วิโมกข์ ๓” หมายถึง ความหลุดพ้น ประเภทของความหลุดพ้น จัดตามลักษณะการเห็นไตรลักษณ์ข้อที่ทำให้ถึงความหลุดพ้น ได้แก่

- (๑) “สูญญตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้ = อาศัยอนัตตานุปัสสนา ถอนอัตตาทิณิเวส
- (๒) “อนิมิตตวิโมกข์” คือ หลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยเห็นอนิจจตา แล้วถอนนิमितเสียได้ = อาศัยอนิจจานุปัสสนา ถอนวิปัลลาสนิमित
- (๓) “อัปปลิหิตวิโมกข์” (หลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข์ คือ หลุดพ้นด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความปรารถนาเสียได้ = อาศัยทุกขานุปัสสนา ถอนตัณหาปณิธิ

นอกจากนี้ “อาสวักขยญาณ” (ข้อ ๓ ในวิชา ๓) ยังเกี่ยวข้องกับ “อินทรีย์ ๒๒” (อินทรีย์ ๘ = หมวดที่ ๔ กับ หมวดที่ ๕ แต่ต้องปฏิสังขตกับอินทรีย์ข้ออื่นด้วย คือ **ใจ-ชีวิต-สุข**) โดยตรง ซึ่งเป็นข้อธรรมย่อยใน “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” (นามรูปปริจเฉทญาณ ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖: ชั้นที่ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ยกเว้น ปฏิจัสมุปปบาท ๑๒ กับ ปฏิจัสมุปปันนธรรมทั้งหลาย รวมทั้ง กฏแห่งกรรม กัมมัสสกตาแห่งตน) เพราะการดับชั้นที่ ๕ ใต้นั้น ต้องเข้าใจสภาพองค์ประกอบแห่งทุกข้ออย่างละเอียดนั่นเอง

ว่าด้วย อินทรีย์ ๒๒ หมวดที่ ๑ (ข้อ ๖)

- (๑) “มโนอินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ ใจ ได้แก่ จิต ที่จำแนกเป็น ๘๘ หรือ ๑๒๑ ก็ตาม

ว่าด้วย อินทรีย์ ๒๒ หมวดที่ ๒ (ข้อ ๘)

- (๑) “ชีวิตินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ ชีวิต

ว่าด้วย อินทรีย์ ๒๒ หมวดที่ ๓ (ข้อ ๑๒)

- (๑) “โสมนัสสินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา

ว่าด้วย อินทรีย์ ๒๒ หมวดที่ ๔ (ข้อ ๑๕-๑๘)

- (๑) “สัทธินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ ศรัทธา
- (๒) “วิริยอินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ วิริยะ
- (๓) “สตินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ สติ
- (๔) “สมาธินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ สมาธิ ได้แก่ เอกัคคตา
- (๕) “ปัญญาอินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ ปัญญา

ว่าด้วย อินทรีย์ ๒๒ หมวดที่ ๕

- (๑) “อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” หมายถึงอินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมคคญาณ
- (๒) “อัญญินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์ คือ อัญญา หรือปัญญาอันรู้ทั่วถึง ได้แก่ ญาณ 6 ในท่ามกลาง คือ โสตาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมคคญาณ
- (๓) “อัญญาตาวินทรีย์” หมายถึง อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือ ปัญญาของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็น “อาสวัชยญาณ” (ข้อ ๓ ในวิชา ๓) ในทางภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ให้พิจารณาในนิทเทศ ต่อไปนี้

อาสวัชยญาณนิทเทศ

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 1036–1040 FILE 68)

[๒๕๘] ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ เป็น “อาสวัชยญาณ” อย่างไร

“อินทรีย์ ๓” ประการเป็นไฉน คือ อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑

“อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “อัญญินทรีย์” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “อัญญาตาวินทรีย์” ย่อมถึงฐานะเท่าไร “อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสตาปัตติมรรค “อัญญินทรีย์” ย่อมถึงฐานะ ๖ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตมรรค ๑ “อัญญาตาวินทรีย์” ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ อรหัตผล

(๑) โสตาปัตติมรรค

[๒๕๙] “ในขณะโสตาปัตติมรรค” ด้วยอรรถว่า “อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้

(๑) “สัทธินทรีย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยอินทรีย์” มีการระคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สติอินทรีย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธิอินทรีย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาอินทรีย์” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มณินทรีย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสอินทรีย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทรีย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะโสตาปัตติมรรค” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น กุศล ทั้งหมดนั้นแลล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็น

อารมณ์ “ในขณะโศดาปัตติมรรค” นั้น “อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาต
ธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร
เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ
“อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์” นั้น

(๒) โศดาปัตติผล

[๒๖๐] “ในขณะโศดาปัตติผล” ด้วยอรรถว่า “อัญญินทรีย์” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัทธินทรีย์”
ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยินทรีย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทรีย์” มีความตั้ง
มั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทรีย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาธิ์” มีความเห็นเป็นบริวาร
(๖) “มณินทรีย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสินทรีย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทรีย์” มี
ความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะโศดาปัตติผล” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาภุต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็นอารมณ์ “ในขณะโศดาปัตติผล” นั้น “อัญญินทรีย์” มีอินทรีย์ ๘
ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่
ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ
และเป็นบริวารของ “อัญญินทรีย์” นั้น

(๓) สกทาคามิมรรค

[๒๖๑] “ในขณะสกทาคามิมรรค” ด้วยอรรถว่า “อัญญินทรีย์” ซึ่งมีอินทรีย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑)
“สัทธินทรีย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยินทรีย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินท
รี” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทรีย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาธิ์” มี
ความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มณินทรีย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสินทรีย์” มีความยินดีเป็นบริวาร
(๘) “ชีวิตินทรีย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะสกทาคามิมรรค” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล
ล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มินิพพานเป็น
อารมณ์ “ในขณะสกทาคามิมรรค” นั้น “อัญญินทรีย์” มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มี
ธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิด
ร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “อัญญินทรีย์” นั้น

(๔) สกทาคามีผล

“ในขณะสกทาคามีผล” ด้วยอรรถว่า “อัญญุณทริย์” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัททริย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยทริย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทริย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทริย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญุณทริย์” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มโนมทริย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสินทริย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทริย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบต่อกำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะสกทาคามีผล” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยากฤต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐานล้วนไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “ในขณะสกทาคามีผล” นั้น “อัญญุณทริย์” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “อัญญุณทริย์” นั้น

(๕) อนาคามีมรรค

“ในขณะอนาคามีมรรค” ด้วยอรรถว่า “อัญญุณทริย์” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัททริย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยทริย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทริย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทริย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญุณทริย์” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มโนมทริย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสินทริย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทริย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบต่อกำลังเป็นไป เป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะอนาคามีมรรค” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแลล้วนไม่มีอาสวะ เป็นธรรมเครื่องนำออก เป็นธรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “ในขณะอนาคามีมรรค” นั้น “อัญญุณทริย์” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหระต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันธรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “อัญญุณทริย์” นั้น

(๖) อนาคามีผล

“ในขณะอนาคามีผล” ด้วยอรรถว่า “อัญญุณทริย์” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัททริย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยทริย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทริย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทริย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญุณทริย์” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มโนมทริย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสินทริย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทริย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบต่อกำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะอนาคามิผล” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาภุต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วน ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “ในขณะอนาคามิผล” นั้น “อัญญุณทริย์” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “อัญญุณทริย์” นั้น

(๗) อรหัตมรรค

“ในขณะอรหัตมรรค” ด้วยอรรถว่า “อัญญุณทริย์” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัทธินทริย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยินทริย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทริย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทริย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาณทริย์” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มณินทริย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสทินทริย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทริย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะอรหัตมรรค” นอกจากรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน เป็น *กุศล* ทั้งหมดนั้นแล ล้วน ไม่มีอาสวะ เป็นกรรมเครื่องนำออก เป็นกรรมเครื่องให้ถึงความไม่สังสม เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “ในขณะอรหัตมรรค” นั้น “อัญญุณทริย์” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการและเป็นบริวารของ “อัญญุณทริย์” นั้น

(๘) อรหัตผล

[๒๖๒] “ในขณะอรหัตผล” ด้วยอรรถว่า “อัญญาตาวินทริย์” ซึ่งมีอินทริย์ ๘ ประการ ดังนี้ (๑) “สัทธินทริย์” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “วิริยินทริย์” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “สตินทริย์” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “สมาธินทริย์” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “ปัญญาณทริย์” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “มณินทริย์” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “โสมนัสสทินทริย์” มีความยินดีเป็นบริวาร (๘) “ชีวิตินทริย์” มีความเป็นอธิบดี ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไป เป็นบริวาร

กรรมทั้งหลายที่เกิด “ในขณะอรหัตผล” ทั้งหมดนั้นแล เป็น *อัพยาภุต* นอกจากรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ล้วน ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ “ในขณะอรหัตผล” นั้น “อัญญาตาวินทริย์” มีอินทริย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตกรรมเป็นบริวาร มีกรรมอื่นๆ เป็นบริวาร มีกรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีกรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร เป็นสหรคต เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกันกรรมเหล่านั้นแล เป็นอาการ และเป็นบริวารของ “อัญญาตาวินทริย์” นั้น

“อินทริย์ ๘” หมวดเหล่านี้ รวมเป็น “อาการ ๖๔” ด้วยประการฉะนี้

จบอาสาวิภยญาณนิเทศ -----

อนึ่ง ให้พิจารณาว่า เมื่อเจริญ “วิปัสสนาญาณ ๕” (ข้อ ๔-๑๒ ในญาณ ๑๖) แล้ว ก็จะข้ามจากความเป็นปุถุชน ไปสู่ความเป็นอริยบุคคลด้วย “โคตรกฏญาณ” ไปเป็น “มรรคญาณ-ผลญาณ” (อริยมรรค ๔-สามัญญผล ๔) ตามหลักแล้ว ย่อมเกิดขึ้นก่อน “อัสวักขยญาณ” ก่อนจะถึง “อินทริย์ ๘” ใน “มรรค ๔” กับ “ผล ๔” รวม เป็น “อาการ ๖๔” ดังนี้

“อริยมรรค ๔” หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด ได้แก่

- (๑) “โสดาปัตติมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรามาส” และย่อมกำจัด “กิเลสที่ค้างอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ” (สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรามาส-ทิฏฐานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย) ได้
- (๒) “สกทาคามิมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรามาส” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และ ย่อมกำจัด “กิเลสหายบาย” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหายบาย-กามราคานุสัย-ปฏิฆา นุสัยอย่างหายบาย) ได้
- (๓) “อนาคามิมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ” และย่อมกำจัด “กิเลส ละเอียด” (กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่าง ละเอียด) ได้
- (๔) “อรหัตตมรรค” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพัตปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ- อุททังจะ-อวิชชา” และย่อมกำจัด “กิเลสทั้งหลาย” (รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุททังจะ- อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย) ได้หมด

“อริยผล ๔-สามัญญผล ๔” หมายถึง ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรค ธรรมารมณ์อันพระ อริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า “สัมมาญาณ” ดังนี้

- (๑) “โสดาปัตติผล” คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
- (๒) “สกทาคามิผล” คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
- (๓) “อนาคามิผล” คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
- (๔) “อรหัตตผล” คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

หลักจากนั้น จึงเป็นการเจริญ “ปัจจเวกขณญาณ” (ข้อ ๑๖ ในญาณ ๑๖) ดังนี้

“ปัจจเวกขณญาณ” หมายถึง ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ (๑) สํารวจรู้มรรค (๒) สํารวจรู้ผล (๓) กิเลสที่ละแล้ว (๔) กิเลสที่เหลืออยู่ และ (๕) นิพพาน (ให้เปรียบเทียบกับ นิโรธ ๕) เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งเมื่อรวมแล้วจะเกิด “ญาณทัสสนะ ๑๕ ประเภท” หรือ “ปัจจเวกขณวิถิ ๑๕ ประการ” โดยใช้ปัญญาหยั่งรู้และญาณทัสสนะทบทวนใน “มรรควิถิ ๔-อริยมรรค ๔-มรรค ๔-มรรคญาณ” กับ “สํามัญผล ๔-ผล ๔-ผลญาณ” เป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบ ได้แก่

ปัจจเวกขณวิถิ	มคควิถิ	จำนวนญาณทัสสนะ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	โสคาปัตติมคควิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	สกทาคามิมคควิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	อนาคามิมคควิถิ	มี ๕ ประการ
ปัจจเวกขณวิถิที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมคควิถิ	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ

แต่อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนภายใน “ปัจจเวกขณญาณ” นั้น ให้พิจารณาถึง “ญาณ ๓” อีกชุดหนึ่ง ดังนี้

“ญาณ ๓” หมายถึง ความหยั่งรู้-ปริชาหยั่งรู้ ได้แก่

- (๑) “สังจญาณ” หยั่งรู้สังจจะ คือ ความหยั่งรู้ริยสังจ ๔ แต่ละอย่างตามที่เป็นๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- (๒) “กิจจญาณ” หยั่งรู้กิจ คือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสังจ ๔ แต่ละอย่างว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกขสมุทัยควรละเสีย ทุกขนิโรธควรทำให้แจ้ง ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาควรเจริญให้มาก
- (๓) “กตญาณ” หยั่งรู้การอันทำแล้ว คือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสังจ ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว

“ญาณ ๓” ในหมวดนี้ เนื่องด้วย “อริยสัจ ๔” โดยเฉพาะ เรียกชื่อเต็มตามที่มาว่า “ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฐ์ ๓” (ญาณทัสสนะมีรอบ ๓ หรือ ความหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ รอบ หรือ ปริวัฏฐ์ ๓ แห่งญาณทัสสนะ) “ปริวัฏฐ์ ๓” หรือ “วนรอบ ๓” นี้ เป็นไปในอริยสัจทั้ง ๔ รวมเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะนั้น จึงได้ชื่อว่า “มีอาการ ๑๒” พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงในอริยสัจ ๔ ครบวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ (ตีปริวัฏฐ์ ทวาทสาการิ ขถาญตฺ ญาณทสฺสนิ) อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าทรงบรรลุ “อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” แล้ว ให้ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “กิจในอริยสัจ ๔” ดังนี้

“กิจในอริยสัจ ๔” หมายถึง หน้าที่อันจะพึงทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้องและเสร็จสิ้นในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่า “รู้อริยสัจหรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว” ได้แก่

- (๑) “ปริญญา” คือ การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า “ทุกข์ อริยสัจ ปริญญะ” ทุกข์ควรกำหนดรู้ คือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา
- (๒) “ปหานะ” คือ การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า “ทุกขสมุทโย อริยสัจ ปหาตพฺพ” สมุทัยควรละ คือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา
- (๓) “สังฆิกิริยา” คือ การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “ทุกขนิโรโธ อริยสัจ สังฆิกาดพฺพ” นิโรธควรทำให้แจ้ง คือ เข้าถึง หรือบรรลุ ได้แก่การเข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ
- (๔) “ภาวนา” คือ การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจ ภาเวตพฺพ” มรรคควรเจริญ คือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ได้แก่การลงมือแก้ไข้ปัญหา

ในการแสดงอริยสัจ ก็ดี ในการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจ ก็ดี จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับกิจแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้วางเป็นหัวข้อได้ ดังนี้

- (๑) “ทุกข์-ทุกขอริยสัจ” เป็นขั้นแกลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต = “ปริญญา”
- (๒) “สมุทัย-ทุกขสมุทัยอริยสัจ” เป็นขั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป = “ปหานะ”
- (๓) “นิโรธ-ทุกขนิโรธอริยสัจ” เป็นขั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ = “สังฆิกิริยา”
- (๔) “มรรค-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ” เป็นขั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้้ปัญหา = “ภาวนา”

ด้วยเหตุนี้ คำว่า “วิชา” เป็นเรื่องทั้ง “ฌานวิโมกข์” และ “ญาณวิโมกข์” ที่เกิดควบกันเป็น “ยถาภูตญาณ” หรือที่เรียกว่า “จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” อันเนื่องจาก ปัญญาเห็น “มัลลคญาณ-ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทาอริยสัจจ์-ยถาภูตญาณทัสสนวิสุทธิ-อนุโลมญาณในอริยสัจจ์ ๔” จึงเกิดปัญญาเห็นธรรมในอริยสัจจ์ ๔ ที่เรียกว่า “อนุตตรสัมมัตถัมโพธิญาณ” คือ ประกอบด้วย “จักขุ อูปะปาที ๑ ญาณัง อูทะปาที ๑ ปัญญา อูปะปาที ๑ วิชา อูทะปาที ๑ อาโลโก อูทะปาที ๑” [ตาแห่งปัญญา-ญาณหยั่งรู้-ปัญญารอบรู้-ความรู้แจ้ง-แสงสว่างแห่งปัญญารู้ชัด = ญาณทัสสนะ ได้เกิดแก่บุคคลนั้น] ซึ่งเป็นไปตามแนวทางสายกลางแห่งปัญญา คือ “มัชฌิมาปฏิทา” (อริยมรรคมีองค์ ๘) ได้แก่ (๑) “จักขุกรณี” –เครื่องกระทำให้เกิดจักขุ (๒) “ญาณกรณี” –เครื่องทำให้เกิดปัญญาหยั่งรู้ (๓) “อุปสมายะ” –เพื่อความสงบ (๔) “อภิญญาเย” –เพื่อความรู้อยิ่ง (๕) “สัมโพชายะ” –เพื่อความรู้อพร้อมแห่งการตรัสรู้ และ (๖) “นิพพานายะ” –เพื่อนิพพาน ฉะนั้น การพิจารณาสืบเนื่องเป็นนิตยย่อเกิด “ญาณวิโมกข์-ปัญญาแห่งความหลุดพ้น” (ดู ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร) ดังนี้

- (๑) “อนิจจานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- (๒) “ทุกขานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ พิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์
- (๓) “อนัตตานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
- (๔) “นิพพิทานุปัสสนา” คือ พิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย
- (๕) “วิราคานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ พิจารณาเห็นความคลายกำหนดในราคะ
- (๖) “นิโรธานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ การพิจารณาเห็นความดับแห่งสมุทัย
- (๗) “ปฏินิสสัคคานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ พิจารณาความถื่อมั่นตั้งไว้โดยความถื่อฝืดคึดมั่น
- (๘) “อนิมิตตานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ การพิจารณาเห็นความไม่มีเครื่องหมาย
- (๙) “อัปปลหิตานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ การเห็นธรรมไม่มีที่ตั้ง
- (๑๐) “สุญญตานุปัสสนายถาภูตญาณ” คือ การพิจารณาเป็นความว่างเปล่า

ในแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ที่เกิดขึ้นนี้ ทำให้เกิด “ปัญญาญาณ” ต่างๆ จำนวน ๗๓ ญาณ

พระสุตตันตปิฎก
ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
เล่มที่ ๗ ภาคที่ ๑
มาติกา

ว่าด้วย ปัญญาญาณ ๗๓

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 1-7 FILE 68)

๑. ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว เป็น “สุตมยญาณ”
๒. ปัญญาในการฟังธรรมแล้วสังวรไว้ เป็น “สีลมยญาณ”
๓. ปัญญาในการสำรวมแล้วตั้งไว้ดี เป็น “ภาวนามยญาณ”
๔. ปัญญาในการกำหนดปัจจัย เป็น “ธรรมฐิติญาณ”
๕. ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลาย ทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันแล้วกำหนดไว้ เป็น “สัมมสนญาณ”
๖. ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมส่วนปัจจุบัน เป็น “อุทยัพพญาณ”
๗. ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความแตกไป เป็น “วิปัสสนาญาณ”
๘. ปัญญาในการปรากฏโดยความเป็นภัย เป็น “อาทีนวญาณ”
๙. ปัญญาในความปรารถนาจะพ้นไปทั้งพิจารณา และวางเฉยอยู่ เป็น “สังขารูปกขาญาณ”
๑๐. ปัญญาในการออกและหลีกไปจากสังขารนิमितภายนอก เป็น “โคตรภูญาณ”
๑๑. ปัญญาในการออกและหลีกไปจากกิเลส ชั้นร และ สังขารนิमितภายนอกทั้งสอง เป็น “มรรคญาณ”
๑๒. ปัญญาในการระงับปโยคะ (การสร้างวิบากกรรม) เป็น “ผลญาณ”
๑๓. ปัญญาในการพิจารณาเห็นอุปกิเลสต่างๆ อันอริยมรรคนั้นๆ ตัดเสียแล้ว เป็น “วิมุตติญาณ”
๑๔. ปัญญาในการพิจารณาเห็นธรรมที่เข้ามาประชุมในขณะนั้น เป็น “ปัจจบเวกขณญาณ”
๑๕. ปัญญาในการกำหนดธรรมภายใน เป็น “วัตถุนานัตตญาณ”
๑๖. ปัญญาในการกำหนดธรรมภายนอก เป็น “โคจรานานัตตญาณ”
๑๗. ปัญญาในการกำหนดจริยา เป็น “จரியานานัตตญาณ”
๑๘. ปัญญาในการกำหนดปรมัตถธรรม ๔ เป็น “ภูมินานัตตญาณ”
๑๙. ปัญญาในการกำหนดโลกุตระธรรม ๘ เป็น “ธรรมนานัตตญาณ”
๒๐. ปัญญาที่รู้ยิ่ง เป็น “ญาตัญญูญาณ”
๒๑. ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ เป็น “ติริณัญญูญาณ”
๒๒. ปัญญาในการละ เป็น “ปริจจาคัญญูญาณ”
๒๓. ปัญญาเครื่องเจริญ เป็น “เอกรสัญญูญาณ”
๒๔. ปัญญาเครื่องทำให้แจ้ง เป็น “ผัสสนัญญูญาณ”
๒๕. ปัญญาในความต่างแห่งอรรถ เป็น “อรรถปฏิสัมภิทาญาณ”

๒๖. ปัญญาในความต่างแห่งธรรม เป็น “ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ”
๒๗. ปัญญาในความต่างแห่งนิรุตติ เป็น “นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ”
๒๘. ปัญญาในความต่างแห่งปฏิภาณ เป็น “ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ”
๒๙. ปัญญาในความต่างแห่งวิหารธรรม เป็น “วิหารรัฐญาณ”
๓๐. ปัญญาในความต่างแห่งสมาบัติ เป็น “สมาปัตต์ญาณ”
๓๑. ปัญญาในความต่างแห่งวิหารสมาบัติ เป็น “วิหารสมาปัตต์ญาณ”
๓๒. ปัญญาในการตัดอาสวะขาดเพราะความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุให้ไม่ฟุ้งซ่าน เป็น “อานันตริกสมาธิญาณ”
๓๓. ทักษาธิปไตย ทักษนะมีความเป็นอธิบดีอันใหญ่ยิ่ง (ญาณทัสสนะ) วิหาราธิคมคุณเครื่องบรรลู่ (อภิญาความรู้ใหญ่ยิ่ง) คือ วิหารธรรม (ที่ตั้งอันแน่นอนแห่งธรรม) อันสงบ และปัญญาในความที่จิตเป็นธรรมชาติโน้มไปในสมาบัติอันประณีต เป็น “อรณวิหารญาณ”
๓๔. ปัญญาในความเป็นผู้มีอำนาจด้วยความเป็นผู้ประกอบด้วยพละ ๒ ด้วยความระงับสังขาร ๓ ด้วยญาณจรिया ๑๖ และด้วยสมาธิจรिया ๕ เป็น “นิโรธสมาปัตติญาณ”
๓๕. ปัญญาในความสิ้นไปแห่งความเป็นไปแห่งกิเลสและขั้นของบุคคลผู้รู้สีกตัว เป็น “ปรินิพพานญาณ”
๓๖. ปัญญาในความไม่ปรากฏแห่งธรรมทั้งปวง ในการตัดขาดโดยชอบและในนิโรธ เป็น “สมสัทธานุญาณ”
๓๗. ปัญญาในความสิ้นไปแห่งกิเลสอันหนาสภาพต่างๆ และเดช เป็น “สัลเลขญาณ”
๓๘. ปัญญาในความประคองไว้ซึ่งจิตอันไม่หคหุ่และจิตที่ส่งไป เป็น “วิริยารัมภญาณ”
๓๙. ปัญญาในการประกาศธรรมต่างๆ เป็น “อรรถสันทัสสนญาณ”
๔๐. ปัญญาในการสงเคราะห์ธรรมทั้งปวงเป็นหมวดเดียวกันในการแทงตลอดธรรมต่างกันและธรรมเป็นอันเดียวกัน เป็น “ทัสสนวิสุทธินุญาณ”
๔๑. ปัญญาในความที่ธรรมปรากฏโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้น เป็น “ขันติญาณ”
๔๒. ปัญญาในความถูกต้องธรรม เป็น “ปริโยคานุญาณ”
๔๓. ปัญญาในการรวมธรรม เป็น “ปะเทสวิหารญาณ”
๔๔. ปัญญาในความมีกุศลธรรมเป็นอธิบดี เป็น “สัจญาวิวิภูญาณ”
๔๕. ปัญญาในธรรมเป็นเหตุละความเป็นต่างๆ เป็น “เจโตวิวิภูญาณ”
๔๖. ปัญญาในการอธิษฐาน เป็น “จิตตวิวิภูญาณ”
๔๗. ปัญญาในธรรมอันว่างเปล่า เป็น “ญาณวิวิภูญาณ”
๔๘. ปัญญาในความสลัดออก เป็น “วิโมกขวิวิภูญาณ”
๔๙. ปัญญาในความว่าธรรมจริง เป็น “สัจจวิวิภูญาณ”
๕๐. ปัญญาในความสำเร็จด้วยการกำหนดกายและจิตเข้าด้วยกัน และด้วยสามารถแห่งความตั้งไว้ซึ่งสุข สัจญาและลหุสัจญา เป็น “อิทธิวิญาณ”

๕๑. ปัญญาในการกำหนดเสียงเป็นนิมิตหลายอย่างหรืออย่างเดียวกันด้วยสามารถการแผ่วิตกไป เป็น “โสตธาตุวิสุทธิญาณ”
๕๒. ปัญญาในการกำหนดจริยา คือ วิญญาณหลายอย่างหรืออย่างเดียวกันด้วยความแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภทอย่างเดียวกัน สามารถแห่งความแผ่ไปในแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เป็น “เจโตปริยญาณ”
๕๓. ปัญญาในการกำหนดกรรมทั้งหลายอันเป็นไปตามปัจจัย ด้วยสามารถแห่งความแผ่ไปแห่งกรรมหลายอย่างหรืออย่างเดียวกัน เป็น “บุพเพนิวาสานุสสติญาณ”
๕๔. ปัญญาในความเห็นรูปนิมิตหลายอย่างหรืออย่างเดียวกัน ด้วยสามารถแห่งแสงสว่าง เป็น “ทิพจักขุญาณ”
๕๕. ปัญญาในความเป็นผู้มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ เป็น “อาสวัภยญาณ”
๕๖. ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ เป็น “ทุกขญาณ”
๕๗. ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรละ เป็น “สมุทยญาณ”
๕๘. ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำให้แจ้ง เป็น “นิโรธญาณ”
๕๙. ปัญญาในอรรถว่าเป็นสิ่งที่ควรเจริญ เป็น “มรรคญาณ”
๖๐. ปัญญาเห็นสภาพแห่งทุกข์ เป็น “ทุกขญาณ”
๖๑. ปัญญาเห็นเหตุแห่งทุกข์ เป็น “ทุกขสมุทยญาณ”
๖๒. ปัญญาเห็นแจ้งในนิพพาน เป็น “ทุกขนิโรธญาณ”
๖๓. ปัญญาเห็นข้อปฏิบัติที่พ้นทุกข์ เป็น “ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ”
๖๔. ปัญญาแตกฉานในความหมายแห่งผล เป็น “อรรถปฏิสัมภิทาญาณ”
๖๕. ปัญญาแตกฉานในหลักธรรมแห่งเหตุ เป็น “ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ”
๖๖. ปัญญาแตกฉานในภาษา เป็น “นिरुคตปฏิสัมภิทาญาณ”
๖๗. ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการมีไหวพริบแห่งญาณทั้งหลาย เป็น “ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ”
๖๘. ปัญญาเป็นเหตุให้ทรงทราบอริยาศัยแห่งเวไนยสัตว์ คือ ญาณเฉพาะพระตถาคต เป็น “อินทริยปโรปริยัตตญาณ”
๖๙. ปัญญาเป็นเหตุให้ทรงทราบอุปนิสัยแห่งเวไนยสัตว์ คือ ญาณเฉพาะพระตถาคต เป็น “อาสยานุสยญาณ”
๗๐. ปัญญาแสดงปาฏิหาริย์เป็นคู่ๆ คือ ญาณเฉพาะพระตถาคต เป็น “ยมกปาฏิหาริยญาณ”
๗๑. ปัญญาแสดงพระคุณอันยิ่งใหญ่แก่เวไนยสัตว์ คือ ญาณเฉพาะพระตถาคต เป็น “มหากุณาสมาปัตติญาณ”
๗๒. ปัญญาอันหยั่งรู้ธรรมทุกประการ สมันตจักขุ คือ ญาณเฉพาะพระตถาคต เป็น “สัมพัณฺณุตตญาณ”
๗๓. ปัญญาหยั่งรู้ตลอดตะลุปรุโปร่งไม่มีอะไรกั้นได้ ปัญญาอรอบรู้ ทศพลญาณ จักขุญาณ คือ ญาณเฉพาะพระตถาคต เป็น “อนาวรณญาณ”

หมายเหตุ: ญาณ ๖ เบื้องปลาย ไม่ทั่วไปแห่งสาธารณแก่พระสาวก และเป็นญาณเฉพาะพระตถาคตเท่านั้น

ฉะนั้น คุณค่าความเป็นมนุษย์ ผู้ประเสริฐ มหาบุรุษ อุดมบุรุษ บุรุษผู้สูงที่สุด นั้น ต้องมีพื้นฐานมาจากการปฏิบัติธรรม ที่เป็นผู้เหนือโลก แล้วกลับมาเข้าใจโลก ไม่ใช่จากโลกแล้วไปเข้าใจธรรมที่เหนือโลก ซึ่งเป็นการยอมรับได้ยาก เพราะต้องหนีจากโลก คือ จิตที่เหนือวิสัยโลกที่มนุษย์ยึดมั่นติดมั่นว่าเป็นชีวิตที่แท้จริง เมื่อพิจารณาตามหลักปฏิจสุมุปาบาท จะพบว่า คนที่หนีจากโลกไม่ได้ เรียกว่า “ผู้มีโสกะ-ปริเทวะ-ทุกซ์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” สิ่งนี้ สภาพะนี้ ภาวะนี้ ธรรมนี้ เป็น “โลกียะ-โลกิยธรรม” เป็นเรื่องของชาวโลก (โลกธรรม ๘) เมื่อวิเคราะห์ให้ละเอียดลงลึกอีก คำว่า “ทุกซ์” (แห่งปฏิจสุมุปาบาท) มีบริวารกิเลสเบื้องต้น ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) โสกะ-ความโศก กับ (๒) ปริเทวะ-ความคร่ำครวญ และมีบริวารกิเลสเบื้องปลา ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) โทมนัส-ทุกข์ใจ กับ (๒) อุปายาส-ความคับแค้นใจ ส่วน “ทุกซ์-ทุกซ์กาย” เป็นกิเลสในเบื้องต้น ผู้ที่ดับ “อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน” ได้ ย่อมดับกิเลสและทุกซ์ทั้งหลายได้ ดังเช่น พระอรหันต์ ที่มีชื่อว่า “ผู้ปราศจากโสกะ-ปริเทวะ-ทุกซ์-โทมนัส-อุปายาส เป็นธรรมดา” เมื่อดับ “อวิชชา” ได้ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกซ์-โทมนัส-อุปายาส” ก็ย่อมดับไป เช่นกัน ฉะนั้น โสกะ-ปริเทวะ-โทมนัส-อุปายาส คือ กิเลสส่วน ทุกซ์ ก็คือ กิเลส เช่นกัน องค์ประกอบทั้ง ๑๒ ประการ ได้แก่ “อวิชชา-สังขาร-วิญญาณ-นามรูป-สฬายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ-ชาติ-ชราวมณะ” ต่างก็เป็น “จันท์ ๕” ที่มีใจครอบครอง (กิเลส) มีกรรมครอบครอง (คือ ถูกกิเลสคลุมมุ่มจิตไว้) มีวิบากตามมาพร้อม ได้แก่ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกซ์-โทมนัส-อุปายาส” ซึ่งก็หมายถึง “วิภวัญญะ ๓” เพื่ออยู่ตามกระแสโลกธรรม แต่ในทางตรงกันข้าม การปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา สอนให้ทิ้งวิสัยโลกนี้ให้หลุดพ้นเสีย โดยให้รู้ความจริงอันสูงสุดโดยปรมาตต์ แล้วบอกลาพวกโลกนี้ไปสู่อัน “ภาวะที่ปราศจากวิภวัญญะ-วิภวัญญะ-นิพพาน” นั่นคือ ภาวะที่ปราศจากกิเลสและกองทุกซ์ดีแล้ว ที่เรียกว่า “โลกุตตรธรรม-โลกุตตรภูมิ” ความจริงก็คือ “ภูมิแห่งพระอรหันต์” นั่นเอง ไม่ใช่ภูมิของผู้บรรลุดมานสมบัติ (รูปาวจรภูมิ-อรูปาวจรภูมิ = รูปมาน ๔-อรูปมาน ๔) หรือภูมิของอริยมุคคใน ระดับ โสดาบัน สกทาคามี และ อนาคามี ซึ่งท่านทั้งหลายเหล่านี้ ยังต้องเจริญภาวนาให้บรรลุดถึง “อรหันต์” ให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นอย่างนี้หรือในภพหน้าก็ตาม คุณค่าความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐดีเท่านั้น จึงไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะเป็นเรื่อง “ความเป็นพระอรหันต์” หรือ “ความเป็นพระพุทธเจ้า-ความเป็นพุทธะ” (คำว่า “พุทธะ” คือ พระพุทธเจ้า) เพราะฉะนั้น ความเป็นพระพุทธเจ้า จึงหมายถึง “พระอรหันตชีณาสพ” เท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น ไม่มีอนุโลมอ่อนข้อให้ สิ่งนี้คือ “กฎเหล็ก” ถ้าทำไม่ได้ก็ไม่อนุญาตให้เรียกว่า “ผู้ประเสริฐสูงสุด” เพราะฉะนั้น ผู้จะบรรลุดถึงภูมิสูงสุดนี้ได้ จึงมี “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” ที่บริสุทธิ์ (ไตรสิกขา กับ วิสุทธิ ๗) จนเกิดปัญญาเห็นธรรมใน อริยสัจจ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ อริยมรรค ๔ และ สามัญผล ๔ พร้อมด้วยนิพพานเท่านั้น

ภาวะจิตที่เป็นสมาธิในฉนขั้นที่ ๔ นั้น เป็นจิตที่มีพลังอำนาจ มีฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เนื่องจากเป็นจิตบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสทั้งหลาย โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติธรรม เจริญจิตตสมาธิมาจาก “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่เรียกว่า “อริยจิตตสิกขา” ที่ประกอบด้วย (๑) “สัมมาวายามะ-สัมมัปปธาน ๔” (๒) “สัมมาสติ-สติปัญญาน ๔” (๓) “สัมมาสมาธิ-ฉน ๔” และ “อริยจิตตสิกขา” ที่ประกอบด้วย (๑) “สัมมาวาจา-วจีสัจจ ๔” (๒)

“สัมมกัมมันตะ-กายสุจริต ๓” (๓) “สัมมาอาชีพะ-อาชีพสุจริต” เพราะฉะนั้น “จักษุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง” จึงเป็นองค์ความรู้ที่มีฐานมาจากความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลายและปลอดทุกข์ทั้งปวง แต่ “การมีสติสัมปชัญญะ” ที่ทำให้ไม่เกิดความประมาท ที่จะไปหลงไหลในองค์ความรู้เหล่านั้น เป็นเรื่องไม่พึงกระทำยิ่ง เพราะไม่ใช่ทางไปสู่นิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติธรรม “สติสัมปชัญญะ” ทำให้เกิด “สติปัญญา” ที่สทรรคกับ “อุเบกขา-สมาธิ” ในขณะที่จิตเป็นจุดตกถวาน จิตย่อมวางเฉยเป็นกลางต่ออารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เพราะเข้าใจสภาวะธรรมตามที่เป็นจริง และประการสำคัญ ย่อมเกิด “ปัญญาเห็นธรรม” ที่เรียกว่า “กัมมัสสกตาแห่งตน-กฎแห่งกรรมของตน” (กฎกรรมของสัตว์) ทำให้เข้าใจถูกต้องกับภาวะจิตของตน ที่เป็นอย่างนั้น หรือเป็นอย่างนี้ เพราะ “กิเลส-กรรม-วิบาก” ตามสภาพทุกข์แห่งวัฏฏะ ไม่ใช่ไม่รู้ไม่เข้าใจความเป็นมาของสภาวะธรรมใดๆ ที่เกิดขึ้น ฉะนั้น ผู้มีปัญญาย่อมไม่ยอมให้ชีวิตไปเวียนว่ายตายเกิดในสังสารทุกข์ดังกล่าวนั้น การได้รับความโชคดี คือ “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักษุ-ปัญญาเห็นธรรม” จึงเป็นจุดเริ่มของผู้ปฏิบัติธรรมที่จะเจริญก้าวหน้าต่อไปในเส้นทางอริยมรรค เพื่อให้บรรลุพระนิพพาน เพราะฉะนั้น “ศีล-สมาธิ-ปัญญา” (ไตรสิกขา-อริยมรรคมีองค์ ๘) จึงเป็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐอีกส่วนหนึ่งในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ผู้ตื่นเนื่องจากไม่ทำชั่ว ผู้เบิกบานด้วยใจไม่เศร้าหมอง ผู้รู้ เพราะมีวิชา ย่อมเป็นที่ปรารถนาของทุกสังคม เพราะไม่สร้างความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น รู้อะไรควร อะไรไม่ควร ฉะนั้น ในความหมายของคำว่า “อริยะ” คือ ประเสริฐ ดีเยี่ยม ศิวิลัย มีวัฒนธรรมสูงส่ง มีปัญญาล้ำเลิศ มีเมตตากรุณาสูงไม่มีประมาณและประกอบด้วยเหตุผล มีวิจรรณญาณหรือสามัญสำนึกปราศจาก “อภิชมา-พยาบาท-วิหิงสา” เพราะจิตได้พัฒนาถึงจุดสูงสุด ทำให้รู้สึกนึกคิดเกินกว่าที่อยากได้ของคนอื่น เกินที่จะคิดปองร้ายผู้อื่น เกินที่จะเอาเปรียบเบียดเบียนผู้อื่น ความเป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐจึงบังเกิดขึ้นทั้งร่างกายด้วยกระทำอันเป็น **ปฏิบัติทานุคตริยะ-การปฏิบัติอันเยี่ยม** ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้วกล่าวให้ง่ายหมายเอามรรคมีองค์ ๘ จิตใจด้วยอุเบกขากับเอกัคคตาแห่งสมาธิในจุดตกถวาน ประกอบด้วยปัญญาโดยถาภูตญาณที่มี **ทัตสนานุคตริยะ-การเห็นอันเยี่ยม** ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม จึงมีความพร้อมถึงความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ด้วย **วิมุตตานุคตริยะ-การพ้นอันเยี่ยม** ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ นั่น คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง หรือ “นิพพาน” ได้จริงแท้แน่นอน.

